

ULOGA I ZNAČENJE DIDASKALIJA U TEATROLOŠKOM PRISTUPU DRAMSKOME DJELU U NASTAVI (NA PREDLOŠKU DRAME DRAGE JANČARA *VELIKI BRILJANTNI VALČER*)

Mirjana Benjak, Marko Ljubešić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pulj

UDK 37.016:792.026.1/.027.2:821.163.6–2.09Jančar D.

Za razliku od literarnega pristopa k dramskemu delu, ki v sistemu šolske interpretacije slednje obravnava kot katerokoli drugo zapisano literarno besedilo, vključuje teatrološki pristop tudi zunajliterarne, tj. scenske elemente. To je še posebej pomembno v primerih, ko učenci nimajo priložnosti videti gledališke predstave, temveč se morajo naučiti, kako brati dramsko besedilo na podlagi zapisane besede in si pri tem predstavljati scenski prostor, like in njihove medsebojne odnose. Na primeru interpretacije didaskalij je prikazana njihova vloga in pomen pri učenčevem predstavljanju, doživljanju in dojemanju Jančarjeve drame *Veliki briljantni valček* kot odrske stvaritve.

teatrološki pristop, scenski elementi, didaskalije

Unlike the literary approach to dramatic works, in which interpretation is regarded as any other written literary work, the theatrological approach incorporates into the system of school interpretation elements outside literature, i.e. stage elements. This is especially important when pupils have no opportunity to see the play, but must strive to understand the dramatic text by reading it and imagining the stage and the characters and how they relate to each other. Based on an interpretation of stage directions, we show the role and the significance of stage directions in the way pupils imagine, experience and understand Jančar's play *Veliki briljantni valček* as a stage piece.

theatrological approach, stage elements, stage directions

1 Literarni i teatrološki pristup dramskome tekstu u nastavi

Metodika književnog odgoja i obrazovanja razvila je dvije koncepcije u pristupu dramskom tekstu u srednjoškolskoj nastavi: literarnu i teatrološku (scensku). Literarna se koncepcija manifestira u pristupu dramskom djelu kao pisanome tekstu te ga interpretira kao književni rod. Suvremena pak metodička teorija polazi od osnovne karakteristike drame kao tekstova »osobite vrste [...] koji su izravno ili posredno namijenjeni izvedbi na pozornici« (Solar 1994: 223) te »pristupa dramskom djelu kao scenskoj umjetnosti i u svoj sustav interpretacije uključuje i izvanknjiževne, tj. scenske elemente (scenografiju, kostimografiju, režiju, glumu)« (Rosandić 2005: 524).

Iako su u nastavnoj praksi prisutne obje koncepcije, još uvijek prevladava literarna te učenici dramski tekst doživljavaju prvenstveno kao beletristički. Na taj im se način ne omogućuje doživljavanje i spoznavanje zakonitosti scenske umjetnosti. Naime,

mnogi nastavnici misle da je, osobito u manjim sredinama u kojima nema kazališta ni kazališnih izvedbi, vrlo teško interpretirati dramsko djelo primjenjujući teatrološki pristup. Da tome ne mora biti tako, pokazat ćemo na primjeru interpretacije Jančareve drame *Veliki briljantni valcer*. Metodički postupci koji će omogućiti teatrološki pristup tekstu u prvi će plan istaknuti važnost interpretacije didaskalija s ciljem da se učenike pouči scenskom zamišljanju te da im se omogući scensko doživljavanje.

2 Scenska sredstva u drami *Veliki briljantni valcer*

Jančareva postmodernistička društvenokritička drama *Veliki briljantni valcer* svojim oblikovanjem (kako vezanim tekstom – dijalogom i monologom tako i opisnim tekstom – didaskalijama) pripada onim vrstama dramskih tekstova koje čitatelju omogućuju da sebi vizualno i akustički predoče likove, geste, mimiku, interijer, svjetlosne znakove, zvukove, glazbu i ostale scenske znakove.

Na Jančarevu dramu može se primijeniti ocjena koju je Diklić dao za Krležinu dramu *Gospoda Glembajevi*: »Na osnovi pročitano [..] dramskog teksta i imaginacijskih sposobnosti čitatelj zamišlja i prihvaća [..] djelo kao scensko ostvarenje, odnosno [..] dramski lik kao dramsku literarnu tvorevinu, fikciju; analizira ga i oblikuje u svojoj viziji njegov izgled i karakter« (Diklić 2009: 59). Zahvaljujući bogatstvu Jančarevih didaskalija, koje su u *Valceru* važna strukturna sastavnica drame, moguće je afirmirati teatrološki (scenski) pristup u nastavi. U tome je smislu zanimljivo Toporišičevo gledanje na karakter Jančarevih didaskalija za koje kaže da »so pomemben del bralnega procesa besedila, za gledališko ali filmsko vizualizacijo pa so seveda neobvezujoče« (Toporišič 1996: 25). Zadatak je školske interpretacije dramskoga teksta poučiti učenika scenskom zamišljanju te je interpretacija didaskalija osobito značajna u svrhu čitanja verbalnih i neverbalnih reakcija dramskih likova i predočenja interijera (prostorija u zavodu »posebnog tipa« Sloboda oslobađa), odnosno scene i mizanscene.

3 Didaskalije u sklopu školske interpretacije drame *Veliki briljantni valcer*

Treba napomenuti da se interpretacija didaskalija na nastavnim satima odvija paralelno s interpretacijom vezanoga teksta, odnosno dijaloga i monologa u drami. Zbog teme rada ovdje su izdvojeni oni metodički postupci i oblici koji se odnose na didaskalije, a ostvaruju se u određenim nastavnim situacijama.

3.1 Scensko zamišljanje

Polazeći od činjenice da »scenskim zamišljanjem čitatelj može neposredno doživjeti i spoznati slojevitost značenja scenskih znakova u prezentaciji scenske situacije i karakterizaciji lika« (Diklić 2009: 60), učenike najprije upućujemo u pomno čitanje didaskalija koje se odnose na prostorno određenje dramskoga zbivanja.

Učenici, podijeljeni u tri grupe dobivaju ovaj zadatak:

– Promotrite piščeve napomene koje se odnose na prostore odvijanja drame u prizorima 1., 2. i 3. čina. Navedite likove koji se u njima nalaze. Ovdje donosimo primjere za 1. grupu koja je analizirala prizore iz 1. čina.

1. prizor: *Bolnička soba u psihijatrijskom zavodu Sloboda oslobađa, slična zatvorskoj ćeliji*. Likovi: Simon, Volođa.

2. prizor: *Pisarnica upravitelja zavoda*. Likovi: Mlađi i Stariji stručnjak za metafore, Liječnik.

3. prizor: *Velika dnevna i radna prostorija zavoda. Gore galerija s ćelijama*. Likovi: »pacijenti« i osoblje zavoda: Emerik, Ljubica, Rajko, Savao Pavao, Doberman, Žena s lutkom, Bolnička sestra, Kapetan, Referentica, Tragač, Prvi i Drugi bolničar, Volođa, Simon.

4. prizor: *Isti prostor*. Likovi: isti kao u prethodnom prizoru i Liječnik.

5. prizor: *Soba za posjete*. Likovi: Ljubica, Simon, Prvi bolničar, Klara.

6. prizor: *Pisarnica upravitelja zavoda*. Likovi: Stariji i Mlađi stručnjak za metafore, Liječnik.

7. prizor: *Isti prostor*. Likovi: Simon, Liječnik.

8. prizor: *Velika dnevna soba, sada blagavaonica*. Likovi: Osoblje i »pacijenti« zavoda.

9. prizor: *Ćelija*. Likovi: Simon, Volođa, Ljubica.

– Kako zamišljate psihijatrijsku bolnicu? Po čemu se Jančarev zavod razlikuje od vaše predodžbe psihijatrijskih ustanova? Otkrijte konotativno značenje scenskog prostora.

– Slažete li se s tumačenjem Vide Medved Udovič i Helge Glušič o prostoru zbivanja Jančareva *Valcera*:

Avtor nas usmerja na dojevanje dogajalnega prostora, ki je v bivstvu pretveza, da gre za pravi psihiatrični zavod, potemtakem tudi prebivalci ne morejo biti tisti običajni norci, ki se s svojimi težavami najpogosteje obračajo kar na svoje najbližje. Gre nemara pri zavodu Svoboda osvobaja in »njegovih pacientih« za izostren prikaz nasilja države in njenih instituciji nad posameznikom, torej za razkrinkanje mehanizmov funkcioniranja družbene nadvlade? (Medved Udovič, Glušič 1997: 31.)¹

– Koji je središnji prostor zbivanja? Kako se on transformira u drami? Kako to tumačite? Kako didaskalije pomažu pri zamišljanju izgleda ambijenta pokazat ćemo na primjeru analize i interpretacije dijela uvodne didaskalije iz 3. prizora prvog čina.

Velika dnevna i radna prostorija zavoda Sloboda oslobađa. Gore galerija s ćelijama. (Žitelji dvorca u svojem svakodnevnom poslu ili razmišljanju, svaki u karakterističnom, možda i bitnom položaju. Jednako kao što su svaki za sebe individualisti kakve je teško naći, tako zajedno čine i stanovitu društvenu zajednicu, u kojoj svaki iz vlastite pozicije razvija svoj odnošaj spram drugih. Odmah zapažamo nekoliko tipičnih situacija koje će se s razvitkom događanja proizvoljno mijenjati i, bude li sreće,

¹ Citirani odlomak u radnim listovima bit će u prijevodu na hrvatski jezik.

i srazmjerno razvijati i nadograđivati. [...] Ovo je vrlo letimičan pogled na veliku prostoriju zavoda Sloboda oslobađa, na mjesto koje inače poznaje vrlo strasna čuvstva, velike zamisli i logičke promišljanje, kao, uostalom, i svaka druga ljudska zajednica. Bio je potreban jer se tekst na idućim stranicama ne bavi podrobnostima tipizacija i situacija. Treba ih ipak funkcionalno uključivati u događaje, ali s time da svojom izvornošću ne odvrću previše pozornosti od središnjega tijeka. Ovo osobito vrijedi u slučaju da se režiser odluči za veći broj stanovnika zavoda. Zbog toga, možda ne će biti suviše upozoriti da ovo nije ludnica, s kojom ne kanimo imati nikakva posla. Razumije se da ovu drugu pripomenu treba pripremiti sa svim ogradama, možda čak kao nepotrebno pojednostavljivanje. Autor je zapisuje samo kao mogući pogled na veliku prostoriju zavoda, svakako neobvezatan, više kao orijentaciju za laganije čitanje.) (Jančar 2005: 949–950.)

– Kako zamišljate »vrlo letimičan pogled na veliku prostoriju zavoda Sloboda oslobađa«? Na što vas podsjeća ime zavoda?

– Što vas je iznenadilo u ovom ulomku didaskalije? Što autor poručuje redatelju drame? Do čega mu je osobito stalo? Zašto mu se direktno obraća?

– U interijeru značajnu ulogu imaju predmeti i stvari (tzv. scenski rekviziti). Izdvojite ih i ispišite osjetilne reakcije koje pobuđuju.

Čin	Prizor	Predmet	Izazvani osjećaj
1.	1.	bolnički krevet	tmurni bolnički ugođaj
1.	1.	drvena vrata s otvorom	ograničenje slobode kretanja, nadziranje
1.	1.	kolica, limeni tanjur, žlica	oskudica, bijeda

– Skicirajte scenu. Koje će boje prevladavati u izradi scenografije? Objasnite zašto.

3.2 Od dramskoga prema scenskom liku

Književna teorija razlikuje termine dramski lik i scenski lik. Dramski je lik nositelj dramske radnje, a scenski je lik ostvaren redateljskim postupcima i kreacijom glumca (Švacov 1976: 206). Kako ovom prilikom pretpostavljamo situaciju u kojoj učenici nisu u prilici vidjeti scensko uprizorenje Jančareva *Valcera*, naša će se interpretacija likova temeljiti na dramskome tekstu. Učenici će, potaknuti analitičko-interpretacijskim i stvaralačkim oblicima pitanja i zadataka te uputama za samostalno stvaralačko čitanje teksta »pretvarati«, u svome zamišljanju, dramske likove u scenske likove. Takvo posredno doživljavanje scenskog lika može se ostvariti različitim postupcima:

- kritičko-analitičkim čitanjem dramskoga teksta (uključujući i didaskalije);
- analizom dokumentarne građe (fotografija, kazališnog programa i dr.);
- analizom audio i video zapisa (dramskih radioemisija, glumačkih izvedbi određenih dijaloga i monologa, televizijskih drama, internetskih snimaka dijelova kazališne izvedbe i dr.).

Evo kako se može analizirati i interpretirati didaskalija iz 2. prizora trećeg čina:

U međuvremenu se dvorana puni. Stanovnici zavoda dolaze u svečanoj odjeći, sjedaju, razgledavaju izložene slike itd. Emerik za glasovirom. Ljubica pere ruke tekućinom iz boce. Emerik ustane i preda joj kitu cvijeća koju ona baci na glasovir. Kapetan je u izglancanim čizmama, Savao Pavao ima oko vrata veliki crveni križ. Dva bolničara su u pretijesnim ogrtačima, mišićavi kao što jesu, osjećaju se u njima kao u luđačkim košuljama. One koji stižu Bolnička sestra raspoređuje po sjedalima. Volođa obilazi gore ćeliju po ćeliju: i on je u pretijesnom ogrtaču, s visoko na Adamovoj jabučici zavezanom kravatom koja ga jako smeta. Ljubičinu je boju oprao s lica, ali su posvuda ostale svijetlocrvene mrlje, na licu, na visoko podšišanoj šiji, po košulji i rukama. Komešanje, tonovi s glasovira. Volođa, oba bolničara i Tragač s baterijom nešto se dogovaraju i pokazuju na razne strane. Tragač nakon toga njuška s baterijom naokolo. Liječnik ide od plesača do plesača i upućuje ih kako da se poklone plesačici, kako se prima suplesača, korak i slično. Na galeriji pred ćelijama ukaže se Simon. Odjeven je u poljsku ustaničku odoru iz 1830., s kapom na glavi ili u rukama. Hlače su mu iste kao i ranije, dakle u kroju zavoda. Na jednoj nozi cipela, na drugoj ukočena čizma. Ide uspravno, dostojanstveno, ipak jako šepa. Prvi ga opazi Kapetan. Pozorno ga prati, onda stane na dno stuba i čeka. Sada ga zamjećuje sve više ljudi, skupljaju se i gledaju, komešanje jenjava, sve je tiše. Simon se pridržava ograde i polako spušta dolje. Kada stigne na zadnju stubu, Kapetan ga pozdravi odsječeno, na vojnički. (Jančar 2005: 1375–1376.)

– Ima li ova didaskalija samo pragmatičku funkciju? U čemu otkrivате njezinu stilsku funkciju? Koje karakteristike likova autor naglašava? Što je groteskno u prikazu njihova bavljenja raznim poslovima?

– Kako je prikazan ambijent u ovoj didaskaliji? Koji se likovi nalaze na pozornici i kako su razmješteni?

– Analizirajte izgled i pokrete likova, predmete i zvukove. Koja je njihova uloga u prikazu ambijenta?

– Pronađite ostale didaskalije u drami koje su također u ulozi oslikavanja izgleda i psihičkih stanja likova. Koliko vam one pri čitanju teksta drame pomažu u zamišljanju likova?

– Čime su uvjetovani pokreti, geste i grimase likova? Izdvojite didaskalije koje sugeriraju određene scenske pokrete.

Simon je središnji lik drame *Veliki briljantni valcer* te će pitanja i zadaci za učenike biti usmjereni k doživljavanju Simona kao scenskoga lika u odnosu prema drugim scenskim likovima koji ga okružuju i izravno utječu na njega (npr. Volođa).

Učenici će dobiti ova pitanja i zadatke:

– Pratite didaskalije u prizorima iz drame u kojima se na pozornici nalaze Simon i Volođa. Na temelju analiza didaskalija izdvojite etičko-psihološke karakteristike svakog ponaosob te ih usporedite. Koje su dominantne karakteristike po kojima se njih dvojica razlikuju? Što o njima zaključujete?

Karakteristike	Simon (tekst didaskalije)	Volođa (tekst didaskalije)
raspoloženje	nervozan, nesiguran, uplašen (<i>nervozno šeće gore-dolje. Sjedne. Zavrne nogavicu.</i>)	agresivan, uznemiren (<i>njega sve više uznemirava lupkanje pisaaćeg stroja. Zaustavi se i pogleda gore.</i>)
misli		
želje		
pogledi		
stavovi		
namjere		

– Pogledajte ulomak internetske snimke *Velikog briljantnog valcera* te utvrdite (na temelju vaših analiza nakon čitanja drame i gledanja snimke predstave) razlike između dramskog i scenskog prikaza Simona i Volođe.

– Pronađite i analizirajte govorne vrednote (posebice obratite pozornost na rečeničnu intonaciju i njezine parametre: naglasak, stanku, tempo i melodiju) u didaskalijama te odredite njihovu ulogu u opisivanju emocionalnog stanja likova.

– Usporedite didaskalije koje upućuju na scenski dijalog Doktora i Volođe prije i nakon što je Volođa odsjekao nogu Simonu te najavio preuzimanje vlasti u zavodu. Na što upućuju razlike među ovim didaskalijama?

– Što doznajemo iz didaskalija o izgledu likova (Simona, Volođe, Ljubice, Eme-rika) – kako su obučeni, obuveni, kakva im je frizura, šminka?

– Kojim se scenskim postupcima intenzivira kulminacija drame (rezanje Simonove zdrave noge), kako je to popraćeno didaskalijama?

3.3 Svjetlosni elementi

U zamišljanju scenskoga prostora važnu ulogu imaju svjetlosni elementi. U Jančarevoj drami oni su u funkciji potenciranja psiholoških stanja likova, a svojom simboličnošću pridonose oslikavanju atmosfere koja vlada u zavodu. Učenici će dobiti ovaj zadatak za grupni rad:

– Izdvojite svjetlosne elemente koji dominiraju u drami i odredite koja se psihološka stanja vežu uz pojedini svjetlosni element.

Čin	Prizor	Svjetlosni element	Psihološko stanje
1.	3.	svijetljenje u oči baterijskom lampom	neuravnoteženo

– Koliko ste svjetlosnih elemenata pronašli u čitavoj drami i u kojim dramskim situacijama? Što je njima ostvareno?

3.4 Zvukovni elementi i glazba

Bitni scenski znakovi u drami jesu i zvukovni elementi te glazba. Oni pridonose karakterizaciji dramskih situacija, predočavanju ambijenta te izgledu i psihičkim stanjima likova. I u Jančarevoj drami nailazimo na didaskalije koje to potvrđuju – u svrhu su karakterizacije dramskih situacija. Učenici će dobiti primjer takve didaskalije te će odgovarati na pitanja i rješavati zadatke:

Velika dnevna soba, potpuno prazna. Još uvijek šum kiše. Pod stropom svijetli svijećnjak koji se uz to blago njiše. Glasovir je gurnut potpuno u pozadinu. Emerik leži na njemu, jedva se zamjećuje. Jednom rukom tu i tamo udari po kojoj tipki. Sva su vrata zatvorena. Uza zid sjedi Žena s lutkom. Tišina, koju prekidaju zvukovi s glasovira, neko vrijeme potraje. Sa strane priđe Volođa s bocom votke u ruci. Nekoliko su koraka iza njega dva bolničara. Prvi bolničar spotakne se o ostatke razbijene gitare, zazvone strune, on ih šutne nogom. Volođa se uspinje stubama prema Simonovoj ćeliji. Priđe joj i podigne zasun, otvori vrata. Nasloni se na dovrtak. Lagano mahne rukom u kojoj je boca, dajući tako Simonu znak da iziđe. Simon iziđe na vrata, a kad opazi dva bolničara, zastane. Onda stane među njih. Nitko ga ne dotakne. Sva trojica silaze niza stube, prolaze dvoranom. Volođa polagano za njima. Nestanu. Opet tišina i osamljeni zvuci s glasovira, šum kiše. Onda krik. (Jančar 2005: 1366–1367.)

– Pronađite u didaskaliji zvukovne elemente, izdvojite ih te objasnite njihovu funkciju u stvaranju dramske situacije.

– Poredajte zvukove prema intenzitetu. Koji šumovi i zvukovi prethode kriku? Koje značenje otkrivete u tišini koja je dvaput istaknuta u didaskaliji?

Već sam naslov Jančareve drame nosi u sebi glazbene elemente – on referira na Chopinov *Grande valse brillante*.

Učenici će dobiti ovaj zadatak:

– Zatvorenih očiju poslušajte Chopinov *Grande valse brillante* te napravite krivulju osjećaja tijekom slušanja glazbe.

– Objasnite paradoksalnost naslova Jančareve drame. Kako tumačite lik netalentiranog pijanista Emerika koji drhtavim rukama jedva uspijeva odsvirati tri takta valcera te dolazak u zavod novoga pacijenta »Chopina«?

– Slažete li se s ocjenom Borisa A. Novaka o pojavljivanju »Chopina« na kraju drame? Svoj stav argumentirajte i obrazložite.

Pojavljanje »Chopina« na koncu igre je večplasten simbol. Glede na opozorilo »izvedencev za metafore« o nevarnosti epidemije »poljske bolesti«, »Chopin« pomeni razširitev norišnice na ves svet. V isti sapi pa pomeni, da je iz gnoja tega norega sveta pognal cvet. Cvet, ki ne bo spremenil sveta. Ki pa ga bo presvetlil. (Toporišič 1996: 111.)²

– Pronađite u drami i ostale didaskalije koje se temelje na zvukovnim elementima, upišite ih u tablicu te im odredite osjećaje koje izazivaju.

² Vidi napomenu 1.

Čin	Prizor	Zvukovni elementi	Osjećaji
1.	1.	tresak otvora na vratima psihijatrijske sobe	napuštenost, otuđenost

– Prevladavaju li u drami ugodni ili neugodni zvukovi? Objasnite!

3.5 Zadavanje domaće zadaće

Učenici će za domaću zadaću dobiti različite zadatke:

- naučiti čitati (npr. 4. prizor drugog čina) po ulogama;
- opisati i izraziti geste, mimiku i kretanje lika (po vlastitom izboru) u određenoj dramskoj situaciji;
- osmisliti koreografiju za kraj predstave;
- uživjeti se u ulogu scenografa, kostimografa i redatelja te izložiti svoja gledišta u stvaranju kazališne predstave.

4 Zaključak

Primjeri navedenih metodičkih postupaka utemeljenih na suvremenim metodičkim sustavima, stvaralačkih i analitičko-interpretacijskih oblika rada te scenskih zadataka i vježbi u školskoj interpretaciji Jančareva *Velikog briljantnog valcera* pokazuju nezanemarivu ulogu didaskalija u teatrološkom pristupu dramskom tekstu. Bez pomnog čitanja i analize didaskalija teško je, moglo bi se reći skoro nemoguće, učenike poučavati zamišljanju, doživljavanju i spoznavanju dramskoga teksta. Jedino se uvrštavanjem didaskalija u njegovu interpretaciju mogu postići rezultati koji uvažavaju posebnosti drame kao književnoumjetničkog djela prvenstveno namijenjenog izvođenju na pozornici. Osobito je to značajno u slučajevima kada učenici nisu u mogućnosti prisustvovati kazališnoj izvedbi dramskog djela.

Izvori i literatura

- DIKLIĆ, Zvonimir, 1989: *Lik u književnoj, scenskoj i filmskoj umjetnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- DIKLIĆ, Zvonimir, 2009: *Književnoznanstveni i metodički putokazi nastavi književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- JANČAR, Drago, 2005: Veliki briljantni valcer (prev. S. Mihalić). *Forum* 44 (knjiga 76)/7–9, 10–12. 941–969, 1354–1387.
- MEDVED UDOVIČ, Vida, GLUŠIČ, Helga, 1997: *Šolska ura z Jančarjevim Velikim briljantnim valčkom*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- ROSANDIĆ, Dragutin, 2005: *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- SOLAR, Milivoj, 1994: *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠVACOV, Vladan, 1976: *Temelji dramaturgije*. Zagreb: Školska knjiga.
- TOPORIŠIČ, Tomaž, 1996: *Uvodne opombe*. Drago Jančar: *Veliki briljantni valček*: Ljubljana: DSZ: 11–27.